

Hur kommer det sig att frågan om religionens sanningsanspråk inte längre diskuteras, frågar sig Peder Thalén, som menar att senmoderniteten innebär slutet på ett visst sätt att ställa sanningsfrågan. Detta innebär ändå inte att sanningsfrågan i sig måste upphöra att ställas.

Religion och sanning

Intresset för frågan om religionens sanning har svalnat betydligt. Särskilt tydligt är det i Sverige där en stor debatt om tro och vetande rasade i början på 1950-talet. Då diskuterades sanningsfrågan med full kraft. Framför allt akademiker tog upp kampen. I den ena ringhörnan stod teologer, i den andra filosofer. Denna debatt är nu i stort sett bortglömd, även om man i nyateistiska kretsar på 00-talet gjorde vissa försök att blåsa liv i den. Vad är det egentligen som hänt? Hur kunde religionens sanningsfråga förlora sin storhet, skimret av något djupt och viktigt?

Makt och senmodernitet

En närliggande förklaring handlar om makt. I en tid när den etablerade religiösa traditionen mist mycket av sitt inflytande minskar av naturliga skäl också in-

tresset för frågan om religionens sanning. Men det är inte hela bilden. Som många påpekat har det andliga klimatet förändrats de senaste decennierna. En allmän relativism tycks ha brett ut sig där få längre talar om absoluta sanningar. Vetenskapen, precis som tidigare kyrkan, har mist sin överordnade ställning. Istället är individen själv högsta auktoritet. Också när det gäller frågor om sanning.

I detta tillstånd av "post-truth", ett nutida modeord, tappar självklart även religionens sanningsfråga sin vikt. Den blir en fråga om personligt tyckande och kan inte längre engagera på riktigt.

Men ska vi nöja oss med detta svar? Hur pass relevant är beskrivningen av senmodernitetens upplösande effekter som förklaring, utöver maktaspekten, för att

förstå den religiösa sanningsfrågans förvisning till periferin?

En naiv vetenskapssyn

Fenomen i kulturen av ett delvis annat slag behöver också lyftas fram. Debatten på 50-talet är instruktiv såtillvida att den tydligt illustrerar ett bestämt sätt att resonera om religion. En hel diskurs framträder, där vissa saker togs för givet eller hörde till själva ramverket. Först när vi kan överblicka i vilken utsträckning vi lämnat detta ramverk bakom oss, blir det möjligt att bättre förstå vad som hänt.

I ramverket från 50-talet ingick en med vår tids mått naiv vetenskapssyn. Naturvetenskapliga teorier ansågs ha en kumulativ karaktär och tänktes avbildade verklig-

heten sådan den egentligen var. Debatten som följde i spåren av **Thomas Kuhns** bok om de vetenskapliga revolutionerna hade ännu inte sett dagens ljus. Dåtidens vetenskapssyn, synlig hos tongivande intellektuella, var dessutom inbäddad i en allmän scientism där hela samhällsutvecklingen ansågs röra sig, eller åtminstone borde röra sig, i riktning mot ett vetenskapligt slutstadium.

Filosofibegreppet, en annan central del av ramverket, var fast rotat i en empiristisk tradition. Man utgick ifrån att det var möjligt att formulera en tidlöst giltig princip, baserad på logik och fakta, för vad som skulle kunna räknas som legitim kunskap till skillnad mot irrationella övertygelser. I det anti-religiösa lägret hörde inte helt förvånande religionen till den senare kategorin. Den syn på förnuft som var förutsatt var densamma som den vi med lite olika variationer finner inom hela upplys-

Släpper vi tanken på en enhetlig, underliggande betydelse hos sanningsbegreppet öppnas samtidigt möjligheten att upptäcka andra innebörder av betydligt större relevans om vi vill förstå vad religion handlar om.

ningsepoken: ett föremål som på ett spöklikt sätt kunde sväva utanför historien och traditionen.

Ytterligare ett inslag i ramverket var tanken att begreppet sanning har en enhetlig betydelse, ett synsätt som varit förhärskande inom filosofin sedan antiken men idag har blivit ifrågasatt. Vrider vi däremot uppmärksamheten mot hur språket fungerar blir det tydligt att ordet "sant" betyder skilda saker i olika sammanhang. I matematikens värld har sanningsbegreppet en atemporal karaktär. Det har ingen mening att ställa frågor av typen "När blev 2+2=4 sant?". I de empiriska vetenskaperna dyker det upp olika teoriberoende betydelser. I vardagliga sammanhang hittar vi helt andra användningar av ordet, t ex när vi vill ta reda på om en person ljuger eller inte.

Dessutom har ordet "sant" inte en grundläggande roll i vår språkinläring. För att kunna ställa frågor om sant och falskt, vilket ter sig som en rätt avancerad språklig operation, behöver vi först ha förvärvat en viss språklig kompetens och tillägnat oss olika begrepp, till exempel ha lärt oss att handskas med föremål, både verbalt och praktiskt: vi lär oss hämta bollen, ställa frågan "Var är bollen?" och så vidare. Så småningom utkristalliseras bollen som begrepp. Mot denna bakgrund framstår det inte heller som nödvändigt att postulera ett ting, en ontologisk grundval, för att kunna förstå möjligheten att kunna säga något sant, utan det räcker med att "enbart" förstå språkets funktion.

Vad händer när det upphöjda sanningsbegreppet spricker sönder?

Den aura av stort djup som omgav den religiösa sanningsfrågan i tro- och vetandedebatten berodde på att man laborerade med ett filosofiskt upphöjt sanningsbegrepp – bilden av sanning som

ett tidlöst ting – och felaktigt tänkte sig att denna metafysiska skapelse skulle ha en avgörande roll också för religionen. När detta upphöjda begrepp gradvis spricker sönder, delvis som ett resultat av en självgående process i kulturen, ändras också spelreglerna för att ställa frågan om religionens sanning. Den absoluta frågan som odlats i filosofin och teologin blir, som redan berörts, poänglös.

Men det innebär inte att alla frågor om sanning rörande religionen blir det. Släpper vi tanken på en enhetlig, underliggande betydelse hos sanningsbegreppet öppnas samtidigt möjligheten att upptäcka andra innebörder av betydligt större relevans om vi vill förstå vad religion handlar om. Vad vi kan få upp ögonen för med denna synnerligen skissartade genomgång är att den senmoderna situationen inte markerar ett slutstadium för ställandet av religionens sanningsfråga som sådan, utan bara för ett visst sätt att formulera den.

Bilden av religiösa människor var alltså att det handlade om ett konstigt släkte, som gick omkring och trodde på olika saker, vilka inte hörde till det vetbaras område.

Vad som inte fanns på agendan i den svenska debatten på 50-talet var att se efter hur ordet "sant" faktiskt används i religiösa sammanhang, trots att ett av de mest kända bibelcitaten – "Jag är vägen, sanningen och livet" (Joh 14:6) – klart anger att ordet "sant" i vissa fall måste betyda något helt annat när vi kliver in på religiös mark. I detta exempel handlar det inte om sanna påståenden, utan om något som visar sig i en persons liv, något som är personligt, existentiellt och relationellt. Flera tänkare i den existentiellistiska fåran (**Kierkegaard, Martin Buber** med flera) har lyft fram denna aspekt, men det har inte trängt igenom i kulturmedvetandet utan snarare glömts bort.

Bilden av religion

Därmed är vi framme vid hur man i debatten förstod begreppet religion, som kanske är det inslag i ramverket som varit mest seglivat. Att vara religiös, fransett eventuella känslouttryck, ansågs vara liktydigt med att hålla för sant vissa satser, t ex att Gud är god. Eller mer populärt uttryckt: tro på något. Bilden av religiösa människor var alltså att det handlade om ett konstigt släk-

te, som gick omkring och trodde på olika saker, vilka inte hörde till det vetbaras område.

En orsak till att denna förståelse av vad religion är stannat kvar längre i kulturen, varit svårare att överge än andra delar av ramverket, kan bero att det finns grupperingar inom den etablerade religionen som anammat den som en korrekt självbild. Ur en synvinkel är detta inte särskilt konstigt eftersom den kristna traditionen som historisk företeelse rymmer tendenser som vid en ytlig betraktelse ger stöd åt en sådan självbild. Men med tanke på att det under 1900-talet och framåt hörts en rad kritiska röster från olika håll – teologiskt, religionshistoriskt, filosofiskt – där man helt avvisar en sådan religionssyn ter sig situationen ändå märklig.

På 1930-talet hävdade teologen **Emil Brunner**, en av huvudfigurerna i den så kallade dialektiska teologin i Tyskland, att den ovan beskrivna synen på religion var djupt vilseledande: "Sålunda uppkom ... mycket tidigt inom kyrkan under grekiskt-filosofiskt inflytande den mening, att den gudomliga uppenbarelsen i den heliga skrift avsåg meddelandet av lärosanningar, sanningar som voro otillgängliga för det mänskliga förnuftet i och för sig, ... Denna grekisk – intellektualistiska omprägling av uppenbarelse- och trosbegreppet har anstiftat omtänlig skada inom kyrkan, ända fram till våra dagar."

Vad som är problemet är inte känslan som sådan, utan den spontana och för många självklara tolkningen av den: att det inte finns något mer att hämta i frågan om religionens sanning.

Ungefär 40 år senare ägnade religionshistorikern **Wilfred Cantwell Smith**, en av de mest framträdande forskarna inom sitt fält, en hel bok åt att visa att: "Belief, in the modern meaning of the word, has had no place in the history of Christian thought. The concept is not in the Bible." (Smiths kursivering).

Intellektuell kramp

Hur kan vi mot bakgrund av den här framställningen besvara frågan varför religionens sanningsfråga i en sekulär kontext blivit alltmer grå och ointressant?

Den senmoderna situationen, om vi tänker på hur intellektuella ofta tar sig an religionsfrågan, innebär ingen

större förändring mot tidigare. Samma läsning – benägenheten att projicera in i den kristna traditionen en filosofiskt präglad syn på sanning som denna tradition varken är beroende av eller förutsätter – finns kvar. Det är egentligen bara innehållet i denna projektion som på vissa håll ändrats något: en absolutistisk syn har ersatts av en relativistisk motsats. Ointresset för att se efter och på allvar undersöka vad sanning och kunskap har betytt och skulle kunna betyda i de sammanhang där man kan tala om en levd tro är ungefär lika stort som förut.

Den senmoderna diagnosen – upplösandet av sanning, kunskap och auktoriteter – frammanar bilden av en stor (och hotfull) förändring. Men åtminstone när det gäller religionens sanningsfråga kan vi se att det egentligen handlar om något helt annat, nämligen en oförmåga att helt och hållet bryta sig ut ur en föråldrad matris för tänkandet; vad som bäst kan beskrivas som en intellektuell kramp.

Den känsla av något grått och ointressant som omger den religiösa sanningsfrågan – inte bara i det svenska samhället – är äkta. Känslan speglar en förlorad tro på denna matris. Det är ingen tvekan om att dess kulturella fäste långsamt har försvagats. Vad som är problemet är inte känslan som sådan, utan den spontana och för många självklara tolkningen av den: att det inte finns något mer att hämta i frågan om religionens sanning.

Att skapa ett förnyat intresse för religionens sanningsfråga, om än i en annan form, är dock inte en filosofisk uppgift, utan hör framför allt till den etablerade religionens område. Två omständigheter talar dock för att detta kommer att dröja. Kyrkorna är alltför försjunkna i den sekulära kontexten och den rådande utformningen av det kristna budskapet är sammanflätad med både det grekisk-filosofiska arvet och med upplysningstänkandet. Att börja rucka på detta skulle förmodligen upplevas som en alltför stor omställning.

Bevarandet av kyrkan som institution framstår antagligen som viktigare än sanningen

Peder Thalén är professor i livsåskådningsvetenskap vid Högskolan i Gävle

Litteratur

Brunner, Emil (1938). *Tro och sanning: Olaus-Petri-föreläsningar vid Uppsala universitet*. Stockholm: Sveriges kristliga studentrörelse

Smith, Wilfred Cantwell (1985) [1977]. *Belief and History*. Charlottesville: University of Virginia Press